■ 160 χρόνια (1866-2026)

Τὸ Ὁλοκαύτωμα τοῦ Ἀρκαδίου*

«Αὐτὴ ἡ φλόγα π᾽ ἄναψε μέσα ἐδῶ στὴν κρύπτη,
καὶ ἀπάκρου σ᾽ ἄκρο φώτισε τὴ δοξασμένη Κρήτη
ἦτανε φλόγα τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὴν ὁποίαν
Κρῆτες ὁλοκαυτώθηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν»[1]

«Ἕνωσις ἢ Θάνατος» ἦταν τὸ σύνθημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ Λαβάρου ποὺ σήκωσαν οἱ Κρῆτες τὸ 1866. Ὕστατη πράξη θυσίας καὶ ἡρωϊσμοῦ τῆς Ἐπανάστασης στὴ Μεγαλόνησο, τὸ ὁλοκαύτωμα τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, στὶς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1866. **160** χρόνια πρίν.

Καστρομονάστηρο τὸ Ἀρκάδι, θεμελιωμένο ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα στοὺς πρόποδες τοῦ Ψηλορείτη, λίγα χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο, μὲ δίκλιτο ἱερὸ Ναὸ ἀφιερωμένο στὴν Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος καὶ στοὺς Ἁγίους Κωνσταντῖνο καὶ Ἑλένη, στεκόταν ἀγέρωχο, ὄχι μόνο ὡς τόπος προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ φρούριο ἐλευθερίας καὶ καταφύγιο γιὰ τοὺς κατατρεγμένους κατοίκους.

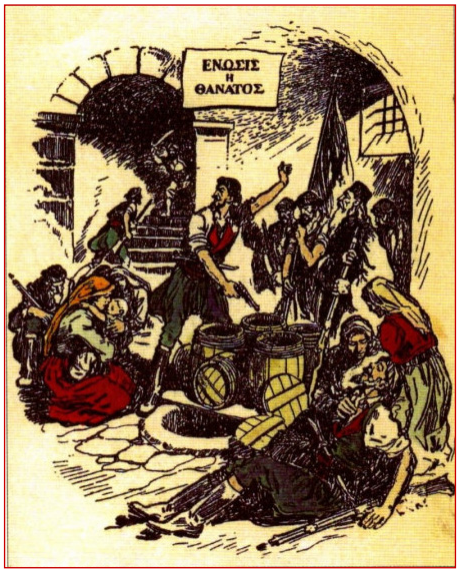

Ἐκεῖ συνάχτηκαν οἱ Ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ρεθύμνου καὶ ὅρισαν ἐπικεφαλῆς τους τὸν Ἡγούμενο τοῦ Μοναστηριοῦ Χατζη-Γαβριὴλ Μαρινάκη.

Νὰ πῶς τὸν περιγράφει ὁ Π. Πρεβελάκης στὸ χρονικό του γιὰ τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ ’66:

«Ψυχὴ τοῦ λαοῦ μὲς τὸ μοναστήρι εἴτανε ὁ Γούμενος, ἡγουμενάρα καθὼς τόνε λέγανε γιὰ τὸ θεορατικό του διῶμα.* [...] *Ἡ φωνή του βροντοῦσε στὶς σύναξες, ἀμὴ κε-

λαϊδοῦσε ἔτσι γλυκὰ μπρὸς στὸ ψαλτήρι, ποὺ ἡ ἐκκλησιὰ ἀναγάλλιαζε νὰ τὸν ἀκούει. Δὲν εἶχε πατημένα τὰ σαράντα [...]. ***Ἡ ψυχή του δὲν ἤξερε τὶ θὰ πεῖ φόβος»***[2].

Στὶς 24 Σεπτεμβρίου, ὁ Συνταγματάρχης Πάνος Κορωναῖος μαζὶ μὲ τὸν Ἀνθυπολοχαγὸ Ἰωάννη Δημακόπουλο ἔρχονται στὸ Ἀρκάδι γιὰ νὰ βοηθήσουν τὸν ἐπαναστατικὸ ἀγῶνα τῶν Κρητικῶν. **Μ**άλιστα, ὁ Κορωναῖος ἀναλαμβάνει Ἀρχηγὸς ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν Ρεθύμνης. **Π**ροσπαθεῖ νὰ συγκροτήσει ἐθελοντικὰ τμήματα, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν πάνοπλο τακτικὸ στρατὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Μουσταφᾶ πασὰς τοῦ Ρεθύμνου μήνυσε στὸν Ἡγούμενο νὰ διώξει τὴν Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, *«ἂν δὲν θέλει νὰ τὸ δεῖ καμένο, ἀνασκαμμένο ἀπὸ τὰ θεμέλια»*[3].

Μέσα στὴ Μονὴ βρίσκονται 964 ψυχές· 325 ἄνδρες, ἀπ᾽ αὐτοὺς 259 μὲ ὅπλα. **Ἀ**νάμεσά τους καὶ 35 ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ἐθελοντὲς ἀπὸ τὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα. **Ο**ἱ ὑπόλοιποι γυναικόπαιδα.

Ὁ Κορωναῖος βλέπει, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τῶν Τούρκων σὲ δυνάμεις καὶ μέσα εἶναι τεράστια καὶ προτείνει νὰ ἐγκαταληφθεῖ τὸ Μοναστήρι. **Σ**υνάντησε τὴν κατηγορηματικὴ ἄρνηση ἀπὸ τὸν Ἡγούμενο, τοὺς Μοναχοὺς καὶ τοὺς πολεμιστές. **Φ**εύγοντας, πρότεινε κάποια μέτρα γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη ἀντιμετώπιση τῆς τουρκικῆς ἐπίθεσης καὶ παράγγειλε στὸν Δημακόπουλο: «**Θ**ὰ διαφεντέψεις [κυβερνᾶς] τὸ Ἀρκάδι ὡς τὴν ὕστερη πνοή σου»[4].

Τὰ ξημερώματα τῆς 8ης Νοεμβρίου ὁ τουρκικὸς στρατός, περίπου 15.000, καὶ 26 ὀρειβατικὰ πυροβόλα, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Σουλεϊμὰν μπέη, βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν Μονή. **Ὁ** Ἡγούμενος Γαβριὴλ ἱερουργοῦσε στὴν μνήμη τῶν ἁγίων Ταξιαρχῶν, ὅταν ἀκούστηκαν οἱ σάλπιγγες καὶ οἱ ἄγριες φωνὲς τῶν Τούρκων.

«Ὁ Γούμενος σήκωσε τὰ χέρια του στὸν οὐρανό, μουρμούρισε μερικὰ λόγια κ᾽ ἔκαμε τὸ σταυρό του. “Παιδιά μου, –γυρίζει καὶ λέει σ᾽ αὐτοὺς ποῦχε κοντά του– ἀδελφοί μου, γλυκύτερος καὶ δικαιότερος θάνατος δὲ γίνεται ἀπὸ τὸ νὰ πεθάνεις γιὰ τὴν Πίστη καὶ τὴν Πατρίδα. Τὸ ἱερὸ Βαγγέλιο μᾶς διδάσκει πὼς θάνατος δὲν ὑπάρχει, παρὰ μετάβαση

Ἡγούμενος Γαβριήλ.

στοὺς οὐρανούς. Ἂς πολεμήσουμε τὸ λοιπὸν παλληκαρίσια νὰ πᾶμε μὲ ἀκριμάτιστη καρδιὰ μπρὸς στὸ Δικαιοκρίτη. Ζῇ Κύριος καὶ ζῇ ἡ ψυχή μου!”»[5].

Οἱ πρῶτες ὀβίδες ἄρχισαν νὰ συντρίβουν τοὺς τοίχους τῆς Μονῆς. Οἱ πολιορκημένοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἔτρεχαν ἀπὸ θέση σὲ θέση, μεταφέροντας πυρομαχικά, νερὸ καὶ ἐλπίδα. Ἀνάμεσά τους ἡ ἡρωϊκὴ Χαρίκλεια Δασκαλάκη, ***«γυναῖκα ἀντρόβουλη, μὲ τρεῖς γιοὺς στ᾽ ἅρματα»***[6] καὶ τὸν γιό της τὸν Κωστὴ νὰ στήνει τὸ κοντάρι μὲ τὴν ἑλληνικὴ Σημαία πλάϊ στὸ Λάβαρο τῆς Μονῆς, ἱστορημένο μὲ τὴ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρα. Κάθε γωνιὰ τοῦ Μοναστηριοῦ εἶχε γίνει ἕνα μετερίζι ἀντίστασης. Κάθε σφαίρα ἀπὸ τὰ ὅπλα τους καὶ μιὰ κραυγὴ ἐλευθερίας.

Ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ, βλέποντας τὸ πλῆθος τοῦ τακτικοῦ και ἄτακτου στρατοῦ τῶν Τούρκων νὰ περικυκλώνει τὴ Μονή, στέλνει ἐπιστολὴ γιὰ βοήθεια στὸν συνταγματάρχη Κορωναῖο, μὲ τὴν φράση ***«ἐν βίᾳ μεγίστῃ»***. Ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ βοηθηθοῦν. Ἡ κατακλυσμιαία βροχή, οἱ ξεχειλισμένοι χείμαρροι καὶ τὰ κανόνια τῶν Τούρκων κάνουν ἀδύνατη τὴν πρόσβαση στὸ μοναστήρι, ποὺ ὅμως ἀντέχει στὶς ἐπιθέσεις ὅλη τὴν νύχτα, 8 πρὸς 9 Νοεμβρίου, χωρὶς μεγάλη βλάβη.

«Χάραζεν ἡ καινούρια μέρα, 9 τοῦ Νοέμβρη, Τετάρτη τῆς βδομάδας. […] ***Ὁ Γούμενος ἤξερε καλὰ τὶς τοὺς ἔφερνε ἡ μέρα ποὺ φωτοχάραζε. Ἔβαλε καὶ ξαναχτυπήσανε τὸ σήμαντρο, καὶ συναχτῆκαν οἱ κλεισμένοι στὸν Ὄρθρο. Οἱ γυναῖκες πέσανε στὰ γόνατα κι ἀρχίσανε τὶς στρωτὲς μετάνοιες. Ἡ Ἀκολουθία διαβάστηκε μέσα σὲ μιὰ σιγαλιὰ ποὺ δὲν τὴν ἔκοβε παρὰ ὁ βρόντος ἀπὸ τὰ πυροβόλα. Ὁ Γούμενος βγῆκε στὴν Ἁγιαπύλη μὲ τὸ δισκοπότηρο σηκωμένο στὸ κούτελο. Πάνω στὶς πλάκες τῆς ἐκκλησιᾶς μοναχοὺς στήκανε τὰ πετρογόνατα τῶν ἀντρῶν ποὺ ταπεινώνουνταν μπρὸς στὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου. Γένηκε τότες ἕνα πράμα ποὺ μηδὲ ἡ γλῶσσα μηδὲ το χαρτὶ τὸ σηκώνουν. Ὁ ἕνας ἔπαιρνε τἀλλουνοῦ συχώρεση καὶ σίμωνε καὶ τόνε μετάλαβαινε ὁ Γούμενος. Σὰ νὰ γεννιότανε σ᾽ ἄλλον κόσμο! Ἡ φωτιὰ ποὔβανε μέσα του ἔνιωθε νὰ τοῦ καθαρίζει τὴν ψυχή, νὰ τόνε κάνει ἄχολο σὰν τὸ περιστέρι. Λησμονοῦσε ποιὸς***

εἴτανε κι ἂν εἶχε ὄνομα, κ᾽ ἔβλεπε μονάχα ἀδελφοὺς καὶ συγγενάδια γύρω του. Ὁ καλόγερος κι ὁ λαϊκός, ὁ νοικοκύρης κι ὁ παρασποριάρης εἴτανε τὴν ὥρα κείνη τίποτας ἄλλο παρὰ ἡ Κρήτη. Ἡ Κρήτη!»[7].

Οἱ Τοῦρκοι στήνουν ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Πύλη τῆς Μονῆς ἕνα γιγαντιαῖο πυροβόλο, «τὴν μπομπάρδα Κουτσαχείλα», ποὺ καταφέρνει νὰ κάνει τὸ μοιραῖο ρῆγμα στὸ τεῖχος τοῦ Μοναστηριοῦ. ***«Οἱ κλεισμένοι, μικροί-μεγάλοι, ξέρανε πιὰ τὸ θάνατό τους»***[8].

Ἀπὸ ἐκεῖ ὁρμοῦν μέσα χιλιάδες μανιασμένοι Τοῦρκοι. Μάχες σῶμα μὲ σῶμα μὲ ντουφέκια καὶ σπαθιὰ ἀπὸ τοὺς ἡρωϊκοὺς πολιορκημένους, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ποὺ ἀγωνίζονται «ἕως ἐσχάτων». Μὰ τὰ φυσέκια τελειώνουν. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀρχίζουν νὰ σφάζουν ἀδιάκριτα, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά. Σκηνὲς ὀδύνης καὶ φρίκης στὴν αὐλή, στὰ κελλιά, παντοῦ στὸ Μοναστήρι.

«Μέσα σ᾽ ἐκεῖνο τὸ ἀνάστα, ἀνάφανε μιὰ στιγμὴ κι ὁ [Γούμενος] Χατζη-Γαβριήλ. Τὸν εἴδανε νὰ χύνεται σὰ νυχτοκόρακας ἀπὸ τὴ σκάλα ποὔβγαινε στὸ κελί του, μὲ τὸ γιαταγάνι στὸ χέρι. Ἡ ὄψη του ἦταν ἀγνώριστη ἀπὸ τὴν καπνιά, τὰ ράσα του ξεσκισμένα. "Λυτρωθήκανε τόσες ψυχὲς κι ἐγὼ ζῶ ἀκόμα!" ἔσυρε φωνὴ σὰν παράπονο, κι ἔτρεχε κατὰ τὸ μέρος ποὺ πῆρε τὸ μάτι του τὴ Δασκαλάκαινα νὰ σκύφτει σ᾽ ἕνα λαβωμένο. Ἔκοψε ἀπ᾽ τὸ λαιμό του τὸ γκόλφι*[9] *του, τὸ φίλησε καὶ τῆς τὸ παρέδωσε. Καὶ χάθηκε μέσα στὴν ἀναταραχή»[10]. Τὸν βρῆκαν νεκρὸ στὸ προαύλιο τῆς Μονῆς.

Τότε ἦρθε ἡ στιγμὴ τῆς Μεγάλης Ἀπόφασης. Τῆς Αὐτοθυσίας! Στὴν πυριτιδαποθήκη τοῦ Μοναστηριοῦ, ἄνδρες ἐπιζῶντες καὶ γυναικόπαιδα συγκεντρώθηκαν γιὰ τὴ δεύτερη πράξη τοῦ δράματος. Οἱ σκηνὲς ἦταν συγκινητικές! Οἱ μελλοθάνατοι ἀλληλοασπάζονται, ἀλληλοσυγχωριοῦνται, οἱ μητέρες κλαίγοντας φιλοῦν τὰ παιδιά τους.

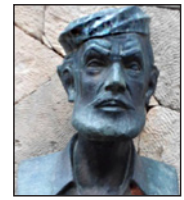

Κωνσταντῖνος Γιαμπουδάκης.

Ὁ Κωνσταντῖνος Γιαμπουδάκης ἀπὸ τὸ Ἄδελε Ρεθύμνης (ἢ ὁ Ἀνωγειανὸς δάσκαλος, Ἐμμ. Σκουλᾶς ἢ ὁ Ντελὴς Δράκος ἀπὸ τὶς Γωνιὲς Μαλεβυζίου, ὑπάρχουν διϊστάμενες ἀπόψεις), βάζει φωτιὰ στὴν πυριτιδαποθήκη. Μιὰ ἐκτυφλωτικὴ λάμψη σκίζει τὸν οὐρανό.

***«Ἡ γῆς ταρακουνήθηκε καὶ λαύρισεν ἀπάνω ἡ φωτιὰ σὰ νἄνοιξεν ὁ Ἅδης τὸν καταποτήρα του. Τὸ ἀνώγι κι ἡ σκεπὴ σηκωθήκανε στὸν ἀέρα σὰν ἀχεροκάλυβο καὶ σωριαστήκανε πάνω σ᾽ ἀθώνους καὶ ἁμαρτωλούς»*[11].**

Χαρίκλεια Δασκαλάκη.

Ἡ τρίτη καὶ τελευταία πράξη τοῦ δράματος τοῦ Ἀρκαδιοῦ παίχθηκε στὴν Τράπεζα τοῦ Μοναστηριοῦ. 37 ἔνοπλοι Μυλοποταμίτες κατακρεουργήθηκαν ἀπὸ τὴ μανία τῶν Τούρκων.

Ἀπὸ τοὺς 964 ποὺ εἶχαν κλειστεῖ στὴ Μονή, μόνο 115 ἔμειναν ζωντανοί, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πιάστηκαν αἰχμάλωτοι καὶ μεταφέρθηκαν στὶς φυλακὲς τοῦ Ρεθύμνου. Ἀνάμεσά τους καὶ ἡ ἡρωΐδα Χαρίκλεια Δασκαλάκη, ποὺ τελικὰ διέφυγε ἀπὸ τὶς φυλακὲς καὶ σώθηκε. Ὁ γενναῖος Ἀνθυπολοχαγὸς Ἰωάννης Δημακόπουλος πεθαίνει μὲ φρικτὸ καὶ μαρτυρικὸ θάνατο μὲ λογχισμούς. Οἱ νεκροὶ Τοῦρκοι ξεπέρασαν τὶς 3.000.

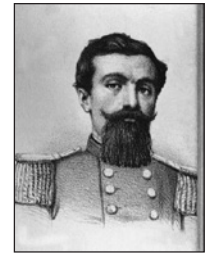

Ἰωάννης Δημακόπουλος.

* * *

Οἱ φλόγες ποὺ τύλιξαν τὸ Ἀρκάδι ἔγιναν λάμψη μεγάλη ποὺ φώτισε ἀπ᾽ ἄκρη σ᾽ ἄκρη τὴ μαρτυρικὴ Μεγαλόνησο. Ποὺ ***«ξεσήκωσε τὴν Κρήτη κι ὅλη τὴ Ρωμιοσύνη σὰν ἕνα μεγάλο Ἀνάστα!»*[12].**

Κι ὄχι μόνο τὴν Ἑλλάδα. Ἡ εἴδηση τοῦ Ὁλοκαυτώματος ταξίδεψε πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ συγκίνησε ὅλη τὴν Εὐρώπη. Πνευματικοὶ ἄνθρωποι, πολιτικοὶ καὶ φιλέλληνες, εἶδαν στὸ Ἀρκάδι ἕνα δεύτερο Μεσολόγγι, ***«ποὺ ἀγωνίστηκε σὰν φρούριο καὶ τέλειωσε σὰν ἡφαίστειο»***, ὅπως ἔγραψε ὁ μεγάλος συγγραφέας καὶ φιλέλληνας Βίκτωρ Οὐγκώ. Ἕνα ἡφαίστειο ποὺ ἄναψε ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τῆς κρητικῆς ψυχῆς γιὰ ἐλευθερία καὶ ἀνάγκασε τὶς Μεγάλες Δυνάμεις νὰ ἀσχοληθοῦν σοβαρὰ μὲ τὸ Κρητικὸ Ζήτημα, στὸ πλαίσιο τοῦ εὐρύτερου Ἀνατολικοῦ Ζητήματος.

Σήμερα, ὅποιος ἀντικρίζει τὴ Μονὴ Ἀρκαδίου δὲν βλέπει μόνο ἕνα ἱστορικὸ Μνημεῖο. **Β**λέπει ἕνα Σύμβολο. **Ἕ**ναν τόπο, ὅπου ἡ Πίστη συνάντησε τὴν Ἐλευθερία. **Ἐ**κεῖ, μαζὶ μὲ τὸν ἄνεμο τῆς Κρήτης, στὰ τείχη, στὰ κελλιά του, στὴν ἐκκλησιά του θὰ ἀκούγονται πάντα ἀγαλλόμενες νὰ ψάλουν οἱ ψυχὲς τῶν Μαρτύρων:

«Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος! Κατεπόθη ὁ θάνατος!».

❑

(*) Περιοδ. «Ἡ Δράση μας», ἀριθμ. 642 / Νοέμβριος 2026, σελ. 18-20. • **Ἐ**πιμέλ. ἡμετ.

1. **Ἐ**πιγραφὴ στὸν χῶρο τῆς Μονῆς, ὅπου συγκεντρώθηκαν καὶ τοποθετήθηκαν τὰ ὀστὰ τῶν μαρτύρων ὑπερασπιστῶν τοῦ Ἀρκαδίου.

2. **Π.** Πρεβελάκη, *Παντέρμη Κρήτη, Χρονικὸ τοῦ σηκωμοῦ τοῦ '66*, ἐκδ. «Ἑστία», 2016[6], σελ. 72.

3. **Ὅ.**π. σελ. 73.

4. **Ὅ.**π. σελ. 75.

5. **Ὅ.**π. σελ. 78.

6. **Ὅ.**π. σελ. 74.

7. **Ὅ.**π. σελ. 90.

8. **Ὅ.**π. σελ. 94.

9. **Π**αραφθορὰ ἀπὸ τὴ λέξη ἐγκόλπιον, ἐπιστήθιο εἰκόνισμα μὲ χρυσῆ ἁλυσίδα.

10. **Ὅ.**π. σελ. 98-99.

11. **Ὅ.**π. σελ. 99.

12. **Ὅ.**π. σελ. 113.

